

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 41
(19772)
2024 чылдың
июнь 5
среда

Хүннүң үнери — 04.27
Ажары — 20.54
Хүн дурту — 16.27

Садар өртээ
хостуг

12+

Найысылалда орук септелгелери

Материалды 2-ги арындан номчуур.

Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруу.

Ам база беш автомашинаны чоруткан

Июнь 3-те Кызыл хоорайның Тиилелге шөлүндөн тускай шериг операция-зынче автомашиналарны болгаш ГАЗ-66-да быжыглаан мобильдиг чунар-бажыңны чоруткан...

\ 5-ки арында

Ажы-төлдү ыттан камгалаары

Хоорай, суурларда тоянчы ыттарның көвүдээни ылаңгыя бичии уругларга эң айыылдыг апарган. Чай дүшкени-биле холбаштыр уругларга ыттардан айыыл улам улгаткан...

\ 9-ку арында

18

муң уруг бо чылын Тываның
лагерьлеринге дыштаныр.

Мыйыс кезилдези эгелээн

Чылдың-на май төнчүзүнден июнь ортанга чедир "Туран" сыын ажил-агыйынга мыйыс кезилдези чоруп турар. Бо чылын сыыннар кышты эки ажып, элээн күш киргенин демдеглезе чогуур.

Бөгүндө мыйыстарын кезер кылдыр 40 баш сыынны шилип алган. Ажил-агыйының 600 ажыг баш сыыннарның 218-иниң мыйызын алыр.

Бир баш сыын ортумаа-биле 6-7 кил мыйысты бээр. Ону тускай болбаазыраткаш, эм шынарлыг янзы-бүрү кылыгларны бүдүрүп турар.

2024 чылда "Туран" сыын ажил-агый кызыгаарлаттынган харысгалыг ниитилел төрүүр мал бажынга дээш ниитизи-биле 700 муң рубльдиң субсидиязын алганын сагындыраал.

"Россия" делгелге- шуулганда Тыва Республика

ССРЭ-ниң составынче Тыва Арат Республиканың каттыжып киргениниң 80 чылынга тураскааткан янзы-бүрү улуг, биче хем-чеглер чер-черлерде эртип турар. Бо хонуктарда Россияның чүрээ – Москва хоорайда "Россия" делегей чергелиг делгелге-шуулганың шөлүңгө ол юбилейлиг болушкунга тураскааткан концерт болуп эрткен.

Тываның Чазаның Даргазының оралакчызы Владислав Донских, Тыва Республиканың Москва хоорайда бүрүн эргелиг төлээзи Чечен Чоксум байырлал хемчээнге киришкеш, Азия төвүндө республиканың онзагай уран чүүлүн сонуургап келген москвалыктарга болгаш аалчыларга байырын чедиргеннер.

Тыва чоннуң эртинези – сыгыт-хөөмейни чаарттыг хем-хөөмейжилер Эрес Сандан биле Аяс Дамдын олар Владислав Терентьев-биле кады "Ине" деп боттарының төлөвилели-биле таныштырган. Тыва культураны аныяк-өскөнгө өөредип, суртаалдап чоруур Юлия Хирбээниң удуртканы «Урянхай» модель агентилели «Скифтерниң алдыны» деп оюн-көргүзүүн бараалгаткан.

Тываның бүрүн эргелиг төлээ чериниң YouTube каналда <https://vk.cc/cxmsDy> шөлүгден концерттиң долу видеозун көрүп болур.

/ Бистиң корр.

Бирги эмчи дузазын чедирип билири ажыктыг

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг чаңгыс партийжилери – Күрүне Думазының депутаттары Дмитрий Хубезов база Айдың Сарыглар-биле ужурашкан.

Тываның Баштыңы республиканың эмнелге албан чериниң ажил-дакчыларына эргежок билиглерни база катап сагындырып, практиктиг кичээлдерни эртирип чоруур, буянныг иштиң маадырлары эмчилерге база чаңгыс үзел-бодалдыг

партийжи эштеринге четтиргенин илереткен.

РФ-тиң Күрүне Думазының кадык камгалал комитетиниң удуртукчузунга ажилдаан медицина эртемнериниң доктору, тускай шериг операциязының киржикчизи Дмитрий Анатольевич Хубезов Думада Тываның депутады Айдың Сарыгларның чалалгазы-биле кайгамчык чараш черде келгенин чугаалааш, тыва чоннуң эвилең-ээлдээн демдеглээн.

Арга-дуржулгалыг ийи эмчи Кызылда Аныяктар

ордузунга эмнелге черлери база өөредилге организациялары, корум-чурум тудар органнар база эки турачы каттыжышкыннар төлээлери-биле ужуражып, бирги эмчи дузазын көргүзеринге мастер-классты эрттиргенер. Озал-ондактыг хай-халап болган таварылгаларда бирги эмчи дузазын үе-шаанда шын чедиргенинден, кижиниң амы-тынын камгалап алыры дыка хамааржырын Дмитрий Анатольевич тайылбырлаан. Бо билиглерни билири

кайы-даа үелерде ажыктыг дээрзин угааткан.

Дмитрий Хубезов эмчи дузазы чедирип, доктаамал аай-дедир чоруп турарындан комитет даргазы албан-хүлээлгезин хүлээткеш, "Чаңгыс демниг Россияның" гуманитарлыг ажил-чорудулгазы-биле волонтер эмчилерни ажилын дүүштүрер ажилды бодунда хүлээнип алганын сагындыраал.

Мастер-класстың киржикчилери сертификаттарны алган.

А. МОНГУШ.

Найысылалда орук септелгелери

Кызыл хоорайның девискээринде орук септелгези уламчылавышаан. Бо хуннерде Кечил-оол кудумчузунуң оруун калбартып, дөрт транспорт халдып эртип болур кылдыр кылып эгелээн.

Шораан Чыргал-оол, ТР-ниң Орук болгаш транспорт сайыды:

– Кечил-оол кудумчузун септеп эгелей бергени бо. Септеп турар оруувус Титов, Магистраль, Бай-Хаак, Калинин кудумчуларындан келген транспорттуң каржып эртер, хайымныг чери болуп турар. Ынчангаш бо кудумчуну калбартыры чугула деп санааш, национал төлөвилелдиң деткимчези-биле септеп

кирипкен бис. Хөй-ниити аргыжылгазының автобустары база бо оруктап халдып турар. «Айыыл чок шынарлыг оруктар» национал төлөвилелдиң деткимчези-биле Кызыл хоорайга ниитизи-биле 12 километр орукту септеп, чаартыры көрдүнгөн.

Сергей Белоусов, ТР-ниң Орук яамызының хөй-ниити чөвүлелиниң даргазы:

– Бо септеп турар кудумчувуста шимчээшкн кончук улуг. Ынчангаш хоорайның чурттакчы чонунуң чагы-биле, орукту калбартып турарывыс бо. Чон ТР-ниң Орук-транспорт яамызының сайтызынга, Кызыл хоорай чагыргазының социал четкиде блогунга, Улусчу фронтуга чагыгларны кии-

рип болур. Чоннуң кириген чагыгларына даянган, кайы орукка хамаарыштыр хөй делеглер, хомудалдар киргенил, ол орукту мурнады кылып эгелээр. Хоорайның шунту оруктарын чаңгыс угда кылып эгелээри болдунмас. Ынчангаш бичиилеп кылып

турары ол. Чогум орук септелгези планда көрдүнгөн боор. Чамдык оруктарны кылып бетинде чоннуң бадылаашкынын база өөренип көөр.

Александр Абаринов, орук тудугжуларының даргазы:

– Май 20-де бо девискээрниң оруун кылып ажилдап эгеледвис. Эрги бордюрларны шунтузун ап кааптывыс. Орук кыдыынга турган чүүлдерни арыгладывыс. Чүгө дээрге орукту оң болгаш солагай талазынче калбартыры планда көрдүнгөн. Бо чер боду черле кызыы чер-дир. Чаа бордюрларның 50 хуузу салдыгган. Ам ийи хире неделя болза, ажилды доозуптар бис. Орукту кылырынга электри чагылары шаптыктап турар.

/ Айдың ОНДАР.

Ада ТЮЛЮШТУҢ тырт-тырган чуруу.

Чаштар — амыдыралдың чечектери

Июнь 1 — Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнүнде Тываның бүгү культура албан черлери ниитизи-биле 240 ажыг оюн-тоглаалыг хемчеглерни республика девискээринге эрттирген.

Кызыл хоорайның хей кижиге чыгыр бүгү парк-тары, сесерликтер, шөлчүгештеринге янзы-бүрү хемчеглер эрткилээн. Оларның аразында көскү черни Кызылдың Бичии көрүкчүлөр театрының 60 харлаан юбилейинге тураскааткан байырлыг хемчег Тываның В.Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга болуп эрткен.

1964 чылдың июнь 1-де, Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнүнде, Тыва АССР-ниң Сайыттар чөвүлелиниң доктаалы ёзугаар Кызылга Бичии көрүкчүлөр театры тургустунган. Баштайгы режиссерлары Москваның культура болгаш уран чүүл институтунун доозукчулары Сергей Баир, Зоя Саая болганнар. Оларның соонда Москваның культура институтунун доозукчузу, Россияның болгаш Тываның культуразының алдарлыг ажилдакчызы, "Буян-Бадыргы" орденниң III чадазының кавалери, салым-чаянныг режиссер Айлана Чадамба 50 чыл дургузунда театры удуртуп турар.

Бо чараш байырлалга чаладып келген хүндүлүг аалчылар аразындан ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар сөс ап байыр чедиргеш, Тыва Чазактың мурнундан 500 муң рубльдин сертификатын юбилейлээн театрга тывыскаш, ТР-ниң Чазак Даргазының Өөрүп четтиришкен болгаш хүндүлел бижиктерин театрың ажилдакчыларынга тывыскылаан.

"Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы" бедик атты Станислав Ооржакка тыпсып турда, театрың режиссеру Айлана Леонидовна бо доозукчузунга чоргаарланып турарын дыңнаткаш, ооң 9 харлыындан тура театрга кээп эгелээш, ону дооскаш, улаштыр бо талазы-биле дээди эртем чедип алгаш, амгы үеде төрээн театрында башкылап ажилдап турарын чыылганнарга таныштырган. Ол ышкаш база бир доозукчузу, байырлыг хемчегниң башкарыкчыларының

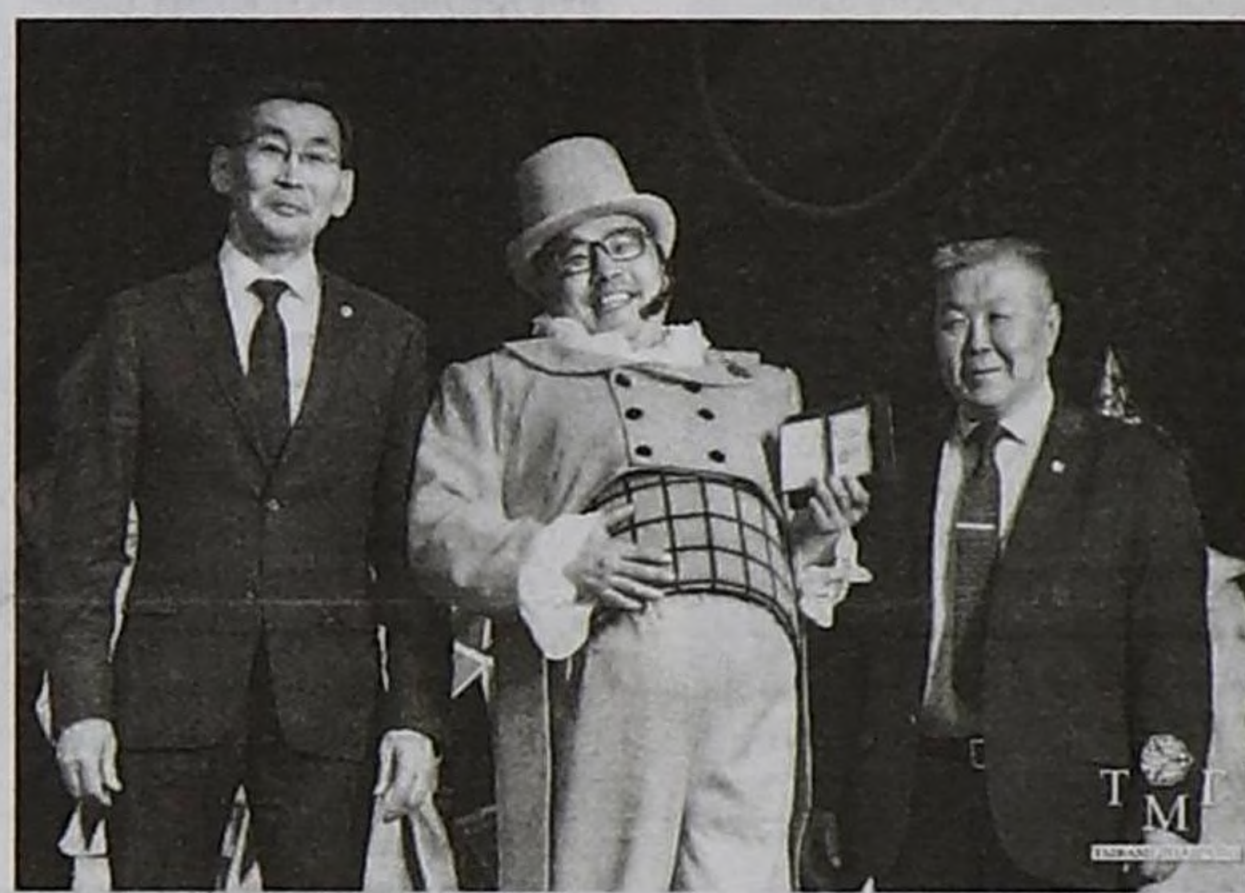

бирээзи, Тываның алдарлыг артизи Уран-оол Стал-оолду адап, олар бичизинден тура театрга келгеш, улаштыр салым-хуузу ооң-биле холбап ажилдап чоруурунга өөрүп турарын чугаалаан. Кызылдың чагыргазының мурнундан 100 муң рубльдин сертификатын найысылалдың мэриниң оралакчызы Наталья Попугалова тывыскаш, хүндүлел бижиктер-биле театрың ажилдакчыларын шаңнаан.

База бир солун чүүл, Айлана Леонидовна Москваның цирк артизи Демир Хертекти чалап, кириштирген. Ол ышкаш 100 харлап турар "Үш семиспейлер" деп Юрий Олешаның тоолун долгандыр юбилейлиг көргүзүгүнүң сценарийин тургуканын көрүкчүлөр сонугаан. Чеже-даа бичии болза, Бүгү-россия, делегей чергелиг фестивалдар, мөөрейлерниң дээди үнелелин ап турганы-биле Тывадан дашкаар шагдала ады билдингир болу берген Кызылдың Бичии көрүкчүлөр театры бо хүнде культура адырының кадрлар белеткээр база бир онза чери апарган дизе хөөредиг болбас.

КПКУ-НУҢ 10 ЧЫЛ ОЮНГА

Июнь 1-де база бир юбилейлиг хемчег Тываның Алдан-Маадыр аттыг Национал музейинде Кызылдың президентиниң кадет училищезиниң 10 чыл оюнга тураскааткан делгелге ажиттыганын. Ооң байырлыг ажыдышкынынга ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар, ТР-ниң эртем болгаш өөредил-

ге сайыды Елена Хардикова, ТР-ниң культура сайыды Виктор Чигжит КПКУ-нуң удуртукчузу Уран-кыс Ондар киришкен.

Чыылганнар КПКУ-нуң 10 чыл дургузунда чедишкеннери, медальдары, дипломнары, кубоктары болгаш аңгы-аңгы фестивалдарга кириштирген төлөвилелдериниң дугайында болгаш кадеттерниң хол-биле кылган ажилдары — национал ойнаар-кыстар, самолёттар макеттери, чонар-даштан сиилбип кылган ажилдар, чураан чуруктар, скиф үезиниң аянын кириген кидистен, пордан янзы-бүрү кылыглар дээш өске-даа чүүлдерни делгелгеден сонугарга көргөн.

Делгелге соонда, музейниң хуралдаар залында "Дагларым" деп аттыг кадеттерниң чогадыкчы каттыжышкынының тырттырганы "Хөөмей — чоннуң сагыш-сеткили" деп барымдаалыг фильминиң көрүлдези болган.

"Российжи кадеттер чыскаа-

гын саткаш, шупту орулгазын бодунга азы 10 хуузу "Хатико" ниитилелче ачы-дуза чедирилге-ге кылдыр берген.

Ол ышкаш ол-ла шөлчүгешке "Изиг чүрек" деп Хүндүлел номунче кирген эрес-дидим чоруу-биле өскелерниң амы-тын камгалаарына киришкен бичии маадырлар дугайында делгелге хөйүнүң кичээнгейин хаара туткан. Аңаа "Аныяк сайгарлыкчы" деп аныктар клубун база тургузар.

"Баштайгыларның шимчээшкени" регионалдыг салбырның удуртукчузу Эртине Кууларның чугаазы-биле бөгүн эрттирип турар хемчеглерниң кол-ла утказы дээрге, өзүп олурар салгалга эки сеткилдиг, үлегерлиг болурундан аңгыда, экологтуг культура, патриотизм дугайында темалар болгаш сайгарлыкчы болурунун ажыктыын суртаалдаары.

XX ДУГААР ХҮРЕШ ФЕСТИВАЛЫ

Июнь 1-де база бир юбилейлиг хемчег бичии мөгелер аразында хүреш болган. 2024 чылда 5–16 харлыг оолдар аразында эгелээн хүрешти чоорту республика чергелиг Хүреш фестивалы кылдыр адаан. Бо чылын XX дугаар юбилейлиг Хүреш фестивалы болуп эрткен. Аңаа шупту 972 мөгө киришкен.

"Тыва хүреш.INFO" бөлүүнүң дыңнатканы-биле алырга, 2019 чылда төрүттүнген 47 мөгө аразындан дараазында мөгелер 1-ги черге төлөптиг болганнар: Өлзей-Очур Монгуш (Бай-Тайга); 2017–2018

лында 10 чыл" деп делгелге июнь 28-ке чедир уламчылаар.

БАШТАЙГЫЛАРНЫҢ ШИМЧЭЭШКИНИ

Ол хүн Кызылдың Аныяктар өргээзиниң чанынга бүгү-россия чергелиг "Баштайгыларның шимчээшкени" республика салбырының төлээлери фестиваль хевиринге солун хемчеглерни организаастаан. Аңгы-аңгы шөлчүгештерге оюннар болгаш ажыктыг акцияларны эрттирген. Чижээ, ойнаарактар шөлчүгешинге күзелдиг кижиге бүрүзү бодунун артык ойнаара-

чч. төрүттүнген 135 мөгө аразындан, Сундуй Хертек (Барыын-Хемчик); 2015–2016 чч. төрүттүнген 162 мөгө аразындан Кудер Ховалыг ("Алдар СК"); 2013–2014 чч. төрүттүнген 187 мөгө аразындан Тамерлан Куулар (Чөөн-Хемчик); 2011–2012 чч. төрүттүнген 136 мөгө аразындан Санчай Ооржак (Барыын-Хемчик); 2009–2010 чч. төрүттүнген 110 мөгө аразындан Намзырай Монгуш (Чөөн-Хемчик).

/ Карина МОНГУШ.

Чуруктарны интернеттен четкизинден алган

Амгы үеде Тывада 96,4 муң өг-бүлөде 128,1 муң уруглар бар. Оларның 72 муң школачылар, 27 муң чаштар уруглар сады барып турар. 45,1 муң уруг үштен хей ажы-төлдүг өг-бүлелерде өзүп турар. Хей ажы-төлдүг өг-бүлелер талазы-биле регионнар аразында Тыва мурнуку одуругда турар. Эрткен чылга көөрдө, 15 хуу өскөн — 32, 2 муң өг-бүлө четкен. Беш дугаар уруу төрүттүнген дээш регионалдыг ие капиталын 200 өг-бүлө алган. Бо чылын Тывага 179 чайгы дыштанылга лагери ажиттынар. Аңаа 18 муң уруг дыштаныр. Оларның аразындан ТШО киржикчилериниң өг-бүлелеринден, чединмес өг-бүлелерден болгаш өскүс арткан 2 муң уруг халас дыштаныр.

Культура адырында чаартылгалар

Тес-Хемниң Самагалдайда уругларның уран чүүл школазы 1966 чылда туттунган. Оон бээр аңаа капиталдыг септелге чаңгыс-даа чоруттунмаан.

Бо чылын "Культура" национал төлевилел-биле чер-черлерде чаартылгалар уламчылап турар. Оларның аразында бо уруглар албан черинге бүрүнү-биле капиталдыг септелгени чорудуп эгелээн. Бо-ла бүгү чаартылгалар Россияның Президентизи В. Путинниң эгелекчи саналы езугаар национал төлевилелдер ачызында аңгы-аңгы угла-нышкыннарда уламчылап турарын сагындыраал.

Ниитизи-биле Тес-Хем ко-жуунда культура албан черле-ри бо чылын улуг деткимчени алганын кожууннуң чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Олег Чаңгы-оол демдеглээн:

— "Культура" национал төлевилел-биле бистиң кожуун элээн улуг деткимчени ап турар. Эрткен чылын О-Шынаа-да, Ак-Эрикте көдээ клубтар туттунган, ном саңнары амгы үениң негелдези езугаар чаартынган. Бо чылын ийи улуг объект — Берт-Даг суурнуң көдээ Культура бажыында 18 сая рубльге капиталдыг септелге эгелей берген. Ында суурдан 13 кижини хаара тут-

тунган ажылдап турар. Амгы үеде клубтуң серизин, шала-зын чаартып эгелей берген. Ооң-биле чергелештир Самагалдайда уругларның уран чүүл школазында база шак-ла ындыг капиталдыг септелге кидин түлүк чоруп турар. Бо чаартылгалар соонда объекти-лерге видеохайгаарал болгаш өртке удур медээ дамчы-дар херекселдерни негелде езугаар салыр. Черле ынчаш культура адырында бистиң кожуунче улуг кичээнгени салып, деткип турарына өөрүп, удуртур-баштаар черлерде даргаларывыска четтиргенивисти илередир-дир бис — деп, Олег Санхоевич чугаалаан.

С. Авый-оол аттыг кожуун-нуң уругларның уран чүүл шко-лазында 226 чашты 10 аңгы мергежилде өөредип турар. Уран чүүлге салым-чаяанныг уруглар чурулга, театр уран чүүлү, хореография, фортепиано, тыва болгаш орус улустуң хөгжүм херекселдеринге, үрер хөгжүм херекселдеринге дээш өске-даа чүүлдерге күзелди-биле өөренип турар.

Үрде манаан септелгениң эгелей бергенинге өөрүп турарын школаның директору Чинара Сандак чугаалады:

— Чер-черлерде "Культура"

национал төлевилел-биле чаарттынып турар культура албан черлери хөй. Оларның аразынче бо чылын бистиң школавыс киргенинге кан-чаар-даа аажок өөрүп турар бис. Ону дөрт чыл манадывыс. Чүге дээрге салым-чаяан-ныг чаштар хөй-даа болза, эргижирээн оран-сававыс-тың хире-шаа-биле шуптузун хүлээп алыр арга тургустун-майн турган. Ам септелге соонда, 282 дөрбелчин метр шөлдүг школавыс 460 метр чедир калбарарындан аңгы-да, долузу-биле чаарттынар. Чаштарга өөрениринге эптиг, чараш, чырык 16 кабинеттиг болур бис. Чижээ, ийи хореография залы болгаш улуг актовый залды база немей тутар дээн. Ол ышкаш изиг-соок суглуг, арыглары болгаш чунар өрээлдерлиг болур. Бүрүнү-биле чаагайжыттынган школавыска башкыларга аңгы кабинеттер база немежир. Чаарттынган чараш школары апарыывысты уругларывыс, башкыларывыс болгаш ада-иелер шупту четтикпейн манап турар — деп, уругларның уран чүүл школазының директору дыңнатты.

Тургустунганындан бээр бо уран чүүл школазы чаңгыс эвес салгалдарны доостурган. Бо школада кожууннуң уруг-ларның үлеерлиг ыры болгаш сам ансамбли "Эзир-Кара" тургустунган. Ансамблде тыва улустуң аас чогаалы, хореогра-фия болгаш ыры талазы-биле шыырак дээн чаштар хаара туттунган. Олар чылдыңна

делегей чергелиг болгаш рос-сийжи мөөрейлерге киржип, Москва, Санкт-Петербург, Казань дээш өске-даа хоорай-ларны кезип каапкан. Чоокта чаа Москвага болган мөөрейге киришкеш, I чергениң лаурет-тары болуп, кожуунун, Тыва-зын алдаржыткан.

"Культура" национал төлевилел-биле септелгениң ниити акшаландырышыны 25 сая рубль болуп турар. Бо хүнде септелгени хүлээникчи организация "Построй17" КХН бо чылдың апрельден тура чорудуп эгелээнин тудуг бри-гадири Александр Төмүр-оол чугаалады:

— Хүлээникчи организация-ның даргазы Виталий Оюнуң удуртулгасы-биле ажылды эгелээн бис. Амдыызында оран-саваның эрги байдалын-дан чазар ажылдар дооступ турар. Бо септелге ажылында кожуундан 15 кижини хаара туткан. Школаның серизин чаартып эгелей берген, шала-зын долузу-биле чылыглан. Ниитизи-биле ажылдың 30 хуу-зу кылдынган. Ам-даа кылыр ажылдар хөй — деп, бригадир тайылбырлады.

Самагалдайның С. Авый-оол аттыг уругларның уран чүүл школазының капитал-дыг септелгезин хүлээникчи организация август 1-ге чедир доозар хуусаалыг. Күзүн, чаа өөредилге чылы эгелеп турда, ишти-дашты долузу-биле чаарттынган школаже өөре-нип кириптерин сургуулдар, башкылар болгаш ада-иелер четтикпейн манап турар.

Калдак-Хамарда орук септелгези

Кайгамчык чараш бойдуштуг Тес-Хемниң Калдак-Хамар артының оруунда бо хүнде улуг техниканың дааш-ши-мээни, довурак-доозуну үзүл-бестээн. Чүге дээрге ында орук септелгези чоруп турар.

Бо хүннерде Кызыл-Эр-зин—Моол кызыгаарында орукка хамааржыр Калдак-Ха-мар артының үнер орук участо-гунда 5 км черде асфальтыны чазып каапкан. Ам ол орукту 12 метр калбарткаш, чаа асфальт чадар ажылды "Ай-ыыл чок шынарлыг оруктар" национал төлевилел-биле "Суу-гу" КХН-ниң орук-тудуг ажыл-дакчылары чорудуп турар.

— Эрткен хүннерде аңаа ТР-ниң орук-транспорт ком-плекзиниң сайыды Шораан Чыргал-оол четкеш, ында ажылдың кандыг чоруп тура-рын хынап көргөн:

— Бо орук участогунга септелгени бо чылда кыл-дыр планнап каан турган-даа болза, ажыл эрткен чылдан эгелээн болгаш баш удур шын санаашкын кылырынга эптиг болган. Орук чоннуң аргыжылгазынга дыка улуг ужуруткалыг болуп турар. Ооң

мурнунда ол орукту федерал-дыг өнчүже дамчыдары план-наттынып турган. Ынчалза-даа чаа төлевилелдерниң дузазын-да бистиң даяныр четкивисте хевээр арткан.

Ниитизи-биле 5 километр орук участогун септээр. Чам-дык черлерде оруктуң калбаа 10 метр турган болгаш, элээн нарын байдалдарны тургузуп турган. Ам ону 12 метр чедир калбартыр. Бо ажылды кылы-ры-биле хүлээникчи организа-ция "Суугу" КХН-биле 200 сая рубльдин керээзин чарган бис. Бо хүннерде эрги асфальты-ны чазып, орукту калбартыр ажылдар чоруп турар. Кажан кол ажылдар кылдынган соон-да, чаа асфальтыны чадыпкан-да, орук кыдыының чаагайжы-дылгазын чорудар—деп, сайыт дыңнатты.

— Бо орук участогун Том-сунуң күрүне университетин орук-тудуг инженери кылдыр дооскан Белек Саая удуртуп турар. Аныяк инженер бодунуң билиг-мергежилиниң аайы-биле хүнден-хүнче дуржулганын бедидип, республиканың өске-даа оруктарының септелгезин-ге киржип турган. Бо удаада, Калдак-Хамар орук септелге-

зинде 8 аар техника, 57 кижини ажылдап турар. Оларның 10-у Тес-Хемден. Удавас ол-ла хире техника болгаш ажылчын күш немежир деп ол чугаалады:

— Бо орук участогу, ылаңгыя кышкы үеде, айыылдыг бай-далдыг деп санадып турган. Чамдык ээр черлерде кызыл черлер база бар. Ам 5 кило-метр орукту 12 метр чедир калбартыр ажыл чоруп тур. Амдыызында ажылдың бирги чадазы-дыр. Август айда ийиги чадазын — чаа асфальтыны чадып эгелээр деп планнап турар бис. Негелдеге дүүштүр 2 каът шынарлыг асфальтыны чадар дээн. Көрдүнгөн хуу-саада ажылды доозар дээш,

чамдыкта дүнеки ээлчегде безин ажыл уламчылап турар. Ажылдакчыларывыс акша-ша-лыңын (адаа-ла 60–70 муң рубльди), үе-шаанда ап турар болгаш хөй-аады бедик, холу туттунгур-дур — деп, аныяк инженер чугаалады.

ТР-ниң орук-транспорт ком-плекзиниң сайыды Шораан Чыргал-оолдуң дыңнатка-ны-биле алырга, национал төлевилел езугаар күрүне программаларының детким-чези-биле Тывага 2024 чылда ниитизи-биле 66 километр орукту эде кылыр, 128 дөр-белчин метр чаа асфальтыны чадар болгаш 12 орук объекти-зин септээри көрдүнгөн.

Оон аңгыда, Хандагайты — Мугур-Аксы оруунда Теректиг хемни кежир болгаш Са-рыг-Сеп—Балгазын аразында ийи көвүрүгнү септээр. Эрткен чылын эгелээн үш объект — Кы-зыл—Эрзин аразында капитал-дыг орук септелгези, Кызыл кожууннуң Кара-Хаакке кирер орук участогунда септелге болгаш Чадаана—Ак-Довурак аразында орукта септелгени бо чылын доозар.

/ Арынны Карина МОНГУШ
белеткээн.

Авторнуң тырттырган
чуруктары.

Ам база беш автомашинаны чоруткан

Июнь 3-те Кызыл хоорайның Тиилелге шөлүндөн тускай шериг операциязынче автомашиналарны болгаш ГАЗ-66-да быжыглаан мобильдик чунар-бажыңны чоруткан.

Демир-оруктуг черге чедир автомашиналарны мунуп четкеш, улаштыр чүк чүдүрер поезд-биле чорудар. Беш техниканың ийизин 55-ки гвардейжи мото-адыгжи (даг) бригада, база бир ийизин – "УАЗ СГР" маркалыг автомашиналарны «Тывахарылзааинформ» АН дузалаан. "ГАЗ-66" маркалыг мобильдик чунар-бажың Таңды кожуунуң чурттакчыларының деткимчези-дир.

«Бистиң организациявыс бөгүн ТШО-да киржип турар чаңгыс чер чурттугларывысче дузаламчыны чорудуп турары бо. Ооң мурнунда-даа харылзаа тударынга ажыглаар тускай дериг-херекселдерни чорудуп турдувус. Кышкы үеде чылыг хептер-биле-даа дузалап турдувус. Чоокта чаа коллектив акша чыгаш, "УАЗ СГР" автомашинаны шилээш саттывыс. Ук машинаның эки чүвези – ол кончук күштүг, каяа-даа халдып турар. Чорудар бетинде организацияның специалистери чаңгыс-даа үрелик чер чок кылдыр катап-катап хынап, чедер-четпестерин чаарткан» – деп, «Тывахарылзааинформ» АН-ның чингине директору Сылдыс Хертек демдеглээн.

Бо удаада автомашиналардан аңгыда, мобильдик чунар-бажың база чорупкан. Аңаа хамаарыштыр ТР-ниң кадыкшылга төвүнүң улуг эмчизи Айдың Серен-оодун тайыл-

быры-биле алырга, Таңды кожуунуң чагырга чериниң сайгарлыкчыларның болгаш бөдүүн чоннуң киржилге-биле мобильдик чунар-бажыңны ийи ай дургузунда кылган.

Улусчу фронтунуң регионалдыг күүсекчи комитетиниң удуртукчузу Саима Далчинниң медеглээни-биле алырга, РЖД компаниязы-биле кады ажылдажылганың ачызында гуманитарлыг дузаны удаа-дараа чорудар. Болганчок-ла дуза кадыксаан хамаатылар канчаар чорудар аайын тыппайн баар болгай. Дараазында чүктү июнь төнчүзүндө чорудары планда көрдүнгөн. ТШО-да чаңгыс чер чурттугларывыска дуза кадар күзелдиглер аңаа киржип болур.

/ ТМГ-ниң медээлеринден
А. ОНДАР белеткээн.
Чуруктарны интернет
четкизинден алган.

| КАДЫКШЫЛ |

Кадык келир үе дээш...

Кызыл хоорайда Аныяктар өргээзинге дайынчы угла-нышкынның семинарга медицина эртемнериниң доктору, Күрүне Думазының депутаты, «Кадык келир үе» деп «Чаңгыс демниг Россия» партиязының эгелээни төлөвилелдиң координатору, тускай шериг операциязынга эки турачы эмчи кылдыр ажылдап чораан Дмитрий Хубезов баштайгы дуза кадарының билиглеринге чыылган чонну өөреткен.

Ооң соонда республика девискээринге ук билигни тарадыры көрдүнгөн. Ынчангаш шагдаалар, эмчилер, дайынчы шериглер, хууда сайгарлыкчылар, башкылар, кижизидикчи башкылар, культура ажылдакчылары дээш Тываның аңгы-аңгы адырларында ажылдап чоруур хамаатыларны хаара туткан чылдагааны ол.

«Республикавыста меди-

цина эртемнериниң доктору, профессор, Күрүне Думазының депутаты Дмитрий Хубезов коллегам аалдап чедип келген. Ооң келген сорулгазы – чонувуска билиг бээри. Бир кижии айыыл-халапка таваржы бээр болза, канчаар дуза кадарын билип алыры кончук чугула. Эмчи эвес-даа болза, берге байдалга таварышкан кижиге канчаар шын дузалаарын өөредип турары ол. Кандыг-даа кижиге дыка чугула билиглер-дир. Ону билбес болза, ажы-төлү-даа чемге хара бээр болза дузалап шыдавайн барып болур. Ажы-төлүн, чоок улузун чидирип албазы-биле, баштайгы дуза кадарының билиглерин шиңгээдип алыры чугула. «Дүрген дуза» чалапкаш, специалистерниң келиринге чедир баштайгы дузаны кадары чугула. ТШО-нуң хоочуну, арга-дуржулгалыг эмчинин Тывага аалдап келгени биске дыка эки болду» – деп, Тыва Республикadan Күрүне Думазының депутаты Айдың Сарыглар чугаалады.

«Баштайгы дуза кадар ажылдарны кадык камгала-лы харыылаар, ынчалза-даа адыр бүрүзү, кижии бүрүзү ук билиглерни билген турары чугула. Чоокта чаа РФ-тиң баштайгы дуза кадар дугайында хоойлуга өскерлиш-киннер кириген, аңаа атты сайыт салган. Ол хоойлу 2024 чылдың сентябрь айда күш кирер. Бир эвес мээң-биле бир-ле озал-ондак болур болза, ажы-төлүм болгаш өөм ишти баштайгы дуза кадып шыдавас болза, багай ышкажыл. Ынчангаш кижии бүрүзү баштайгы дуза кадар билиглерни шиңгээдип алыр болза эки.

Россияның шупту регион-нарынга шак мындыг өөредилгелерни эрттирип эгелээн бис. Тыва он дугаарында деп болур» – деп, Дмитрий Хубезов чугаалады.

Хемчегниң кол спикери Дмитрий Хубезов чыылган чонга баштайгы дуза кадарының дугайында видеороликтерни көргүзүп тургаш, кыска болгаш билдингир тайылбырны кылган.

«Кадык келир үе» Россия чергелиг төлөвилел чоннуң чаагай чоруу дээш эгелээн дээрзин сагындыраал.

/ Айдың ОНДАР.
Чуруктарны интернет
четкизинден алган.

Аңаа ТР-ниң өөредилге сайыды Елена Харди-кова, ТР-ниң ИХЯ-ның сайыды Сергей Кондрашов, ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа, Тываның медицина колледжизиниң директору Саида Моңгуш дээш республиканың аңгы-аңгы адырларының төлээлери 80 ажыг кижии хемчегге кээп киришкен.

Ийи хүн дургузунда үргүлчүлээн хемчег «Чаңгыс демниг Россия» партиязының эгелээшкини-биле болган.

Тук ышкаш киискидер шаңнал

Май 29-та К. Б. Ондар аттыг Тыва үндезин культура төвүнге РФ-тиң Президенти В. Путинниң тыва чоннуң чаңчылчаан культуразының хөгжүлдизинче угланган Тыва үндезин культура төвүнүң ажил-ижин бедии-биле үнелээн шаңналынга тураскааткан "төгериш ширээ" болган. Аңаа ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Алик Монгуш, Тываның Камбы-ламазы Геше Гелек Нацык-Доржу болгаш Тываның билдингир эртемденнери, дыл башкылары, көскү культура ажилдакчылары, чогаалчылар, журналистер киришкен.

Бо чылдың март 26-да Кремльге Владимир Путин культура болгаш уран чүүлдүң аныяк шылга-рааннарынга шаңналдарны тывыскан. Оларның аразынче Коңгар-оол Ондар аттыг Тыва үндезин культура төвүнүң директорунуң оралакчызы, филология эртемнериниң кандидаты, аныяк эртемден Меңги Ондар таныштырган:

жиксээш, "төгериш столду" эрттирип турарының чылдагаанын чугаалаан.

Бедик шаңналга чедирген "Өгбелерниң өнчүзү" төлевилел чогуң чүнүң дугайында дээрзин аныяк эртемден Меңги Ондар таныштырган:

– Төлевилел боду үш адырдан тургустунган: шинчилел адыры, өөрөдиге адыры, культурлуг адырлар. Шинчилел адыры-биле кылып чоруткан хемчеглеривистиң кол сорулгалары дээрже маадырлыг тоолдар болгаш өске-даа тоолдарны ыдар чаңчылдыг каттап дигизери, сайзырадыры. Маадырлыг тоолдарны ыдар чаңчылдың дузазы-биле республикада болуп турар янзы-бүрү социал талаларга нарын айтырылганын шиитпирлээринге дузаламчы кылдыр көрүп турар бис. Ынчангаш ук чаңчылдарның дугайында оларның утказын, дылын, бойдузун, сагыыр ужурлуг хоойлуларын, чажыттарын билип тодарадып алыры-биле тыва культура төвүнүң ажилдакчылары "Тыва улустуң маадырлыг тоолдарының онзагайы" деп шинчилел ажилын чоруткаш, тыва чоннуң маадырлыг тоолдарын ыдарының болгаш дылының өске турк чоннарның онзагай азы ылгалдыг демдектерин тодараткан.

Бо шинчилел ажилыңга даянып алгаш, "Тыва чоннуң

маадырлыг тоолдарын ыдар чаңчылы тыва чоннуң сагыш-сеткил өнчүзүн" тускай регионалдыг сагыш-сеткил өнчүлериң даңзызынче кириген бис. Ол ышкаш Тыва үндезин культура төвү янзы-бүрү медээлер үндезинин ("Тыва маадырлыг тоолдар", "Тыва маадырлыг тоолдарда хуу аттар", "Тыва маадырлыг тоолдарда стандарттар", "Тыва улустуң ырлары") Россияның федералдыг интеллектуалдыг өнчү албанынга бүрүткээн. Күрүне камгалалыңга алыры-биле "скифская пантера", "Тыва улустуң хөгжүм херексели игилдин технологиязын" Роспатентиге бүрүткөп чоруткан. Чон аразыңга нептередип сайзырадыры-биле бир дугаарында кижилерниң кичээнгейин хаара тудары болгай. Кичээнгей хаара тударда, бичии чаштарны болгаш аныяк салгалче улуг кичээнгейин салган. Чүге дээрже оларның аразыңга ажилды чоруда бээрже, ада-иези, кырган-ава, кырган-ачазы, башкылар дээш ниитилелдин өске-даа категорияның кижилери киржилгелиг апаар. Ынчаар орта, шак-ла ол сорулга-биле бис бо тоолду бичии уруглар аразыңга сайзырадып эгелээн бис.

Чижээ, школачылар аразыңга тоол ыдар мөөрейни чарлаан түңнелинде, тыва дыл болгаш чогаал башкылары өөреникчилерге тыва

дылга тоолдарны доктааттырып, тоол ыдар чаңчыл-биле холбаалыг ёзу-чаңчылдарны кичээнгейге ап эгелээн. Ынчангаш башкыларга-даа, шинчилекчилерге-даа, ниити чоннуң сагыш-сеткил өнчүзү-биле ажилдап турар коллегаларга эптиг болуру-биле Россияның, Моолдун, Кыдаттың тываларының аас чогаалының үлегрлерин чаңгыс черде мөөңнеп, тускай сайтыны кылган.

Амгы үеде делегейниң кандыг-даа булуңнарында кижилер бо материалдарны ажыглап, "Тыва улустуң аас чогаалы, сагыш-сеткил өнчүзү" деп сайтыны ажыглап турар.

Өөрөдиге адыры. 2017 чылда тыва улустуң аас чогаалы оң иштинде янзы-бүрү чаңчылдарны, ылаңгыя тоол ыдар чаңчылды хөгжүдери-биле Тыва үндезин культура төвү немелде өөрөдигениң лицензиязын алган. 2019 чылда профессионалдыг өөрөдигениң лицензиязын база алган. Бо лицензияга даянып алгаш, немелде өөрөдигеде "Хөөмей башкызы" деп курстарны бистиң республикага бир дугаарында кылган болуп турар. Өөрөдип болур деп эргеге даянып алгаш, Тыва үндезин культура төвү тоол ыдар чаңчылды уругларга болгаш улуг назылыларга 2023 чылдан тура лагерьни ажыткаш, ында ёзу-чаңчылдарны өөрөдип эгелээн.

Бо адырда эң-не улуг кичээнгей салып турар айтырыг – визуалдыг технологиялар. Ол дээрже янзы-бүрү чаңчылчаан культураның объектилерин визуалдыг технологиялар дузазы-биле кылгаш, фото, кино, видео, аудиону уруглар болгаш ниити чонга тарадыры. Чижээ, янзы-бүрү чаңчылчаан культураның эдилекчилериниң дугайында барымдаалыг фильмнерни кылып эгелээн. Бо жанрны сайзырадып эгелээриниң мурнунда, бир дугаарында, алдарлыг хөөмейжи К.Б. Ондарның дугайында барымдаалыг фильмден эгелээн. Тыва

ус-шеверлерниң хей-аъдын көдүрер, оларның технологияларын кадагалап арттыары болгаш оларга моральдыг дуза кадары-биле, эң ылаңгыя аныяктарга кызымак ажылгыр-кежээ чоруктуң үлегири кылдыр ус-шеверлер, хөөмейжилер дугайында фильмнерни кылып турар.

Кажан сагыш-сеткил объектилериниң дугайында чугаалап тура, амгы үеде ниитилелде болуп турар янзы-бүрү коргунчуг болуушкуннарның эң-не кол чылдагааннарының бирээзи – сагыш-сеткил буураашкыны азы ядараашкыны деп санап турар бис. Бо таварылгада кижилерниң үзел бодалын, амыдыралда үнелиг чүүлдерин шын тып, билип алырыңга улуг дуза кылдыр тыва чоннуң аас чогаалының бир онзагай жанры – макталды хөгжүдөр деп сорулга салган бис. Мактал күүседир чаңчылдың кол сүүзүнү дээрже сөстүң дузазы-биле кижилерниң хей-аъдын көдүрери, бодал-сагыжын өскертири. Ону оттуруп алырыңга эвээш эвес үе чардынган.

Чаңчылчаан культураның эдилекчилерин тодарадып, чаа-чаа кижилерни илередип деткиир талазы-биле хөй санныг лекция, ужуражылгалар, мөөрейлерни, темалыг кежээлер, фестивальдар, мастер-класстарны эрттирген. Эдилекчилерни деткииринден аңгыда, ниити чоннуң амыдыралында төрөөн культуразы, төөгүзү, дылыңга, аас чогаалыңга улуг чоргааралды оттурары – эң-не кол сорулгавыс. Төрөөн чаңчылчаан культуразыңга ханы ынакшыл болгаш улуг чоргаарал – кижилерниң иштиги делегейин өскертир база хостуг чоргаар алдынарының үндезин дөзү болур.

Бо-ла төлевилелдин иштинде тыва ча адар оюнну сайзырадырын алды чыл дургузунда чоруткан. Дүрүмүн, ча согунну чазаар, методиктиг дузаламчылар болгаш өөрөдиглиг курстар эрттиреринге программалар тургузар, хөй санныг семинарлар, адыжыларның санын көвүдери-биле мөөрейлерни чер-черлерде эрттирип турар.

Дараазында республиканың ниити имиджин (овур-хевирин) көдүрер сорулгалыг шаңналдар талазы-биле системаны сайзырадыр дээш төп ажилдаан түңнелинде, дараазында шаңналдарны чаалап алган: 2017 чылда "Душа России", 2020 чылда – "Гордость нации", 2024 чылда – В. Путинниң шаңналы. Бо шаңналдарның утказы бистиң республиканың иштиги хей-аъдын көдүрер, оларның сагыш-сеткилин байлакшыдар болганда, ону ам-даа сайзырадырын оралдажып турар бис.

Төлевилелдерниң ханы сайгарылгазын кылып

Төгериш ширээниң киржикчилери.

чоруткан түңнелинде, Тыва үндезин культура төвүнүн баазазына улуг комплексти кылыксап турар бис. Ооң утказы чаңчылчаан культураның объектилерин немелде өөредилгени ажылгап чон аразына тускай материалдыг баазага сайзырадыры болур. Ол база аңгы төлевилел болур. Чаңчылчаан культураны сайзырадып непередиринге чугула херек чүүл – өглер. Өглерни тип алгаш, бичии уругларны төрөөн дылына чугааладыр болгаш өске-даа ёзу-чаңчылдарга өөредир төлевилел болуп турар – деп, Меңги Васильевна таныштырган.

ДЕЛЕГЕЙГЕ ДИҢМИРЕП БОЛУР

Бо шаңналды тыва чоннун онзагайы-биле чедип алган бис деп Меңги Васильевна боду демдегледі. Тыва төптүн бүгү ажылдакчылары ол ажылга киришкен деп чугаалап турары база шын. Тыва төптү тургусканы тыва чонга черле алызында барып бистиң өзектеривис быжыглап арттырып алырынга кедергей улуг деткимче, төөгүлүг болур дээрзин бис демей-ле соң даарта көре бээр бис. Бети кыдыы дизе, уттундуруп бар чыткан урянхай тыва ча адар оюнну тыва төп дигизип эккелдилер ышкажыл. Чүгле ол база эвес, тыва тоол ыдар кижилеривис чидип, үстүрүнүн кырында келген турда, ону катап дигизип тургузуп, сайзырадып эгеледилер. Сыр кагар деп ёзулалды база дигизип, чон аразында непередирин эгелээн.

Тыва чоннун алдын үүжезин эдилеп чоруур кижилерниң холунга алдырбайн бар чыдар чүүлдерни эгидип берип, бар турар чүүлдерни – хөөмей-сыгыт дээн ышкаш алдын өртектиг өнчүлери-виске даянып алгаш, өске чүүлдерни катап тургузуп хөделдирип кел чыдары Тыва төптүн үре түңнелдиг ажылының тодаргай бадыткалы бо шаңнал-дыр. Ук шаңнал ам-даа кылыр ажылды улам хөгжүткеш, делегейге диңмиреп үнүп болур арғаны-берип турар. Меңги Васильевна

ышкаш чедишкенин кижилерниң саны көвүдээн тудум, Тывавыстың дөзү быжыгар, амгы байдалы экижиер, келир үези чаагайжыр – деп, Тываның Алдан-Маадыр аттыг Национал музейинин директору К.А. Бичелдей чугаалааш, “Тыва марка”, “Тыва акша” деп тыва чоннун бо ийи өнчүзүнүн паспорттарын кылгаш, оларны федералдыг өнчү албанынга бүрүткедиринге дузалажырын Тыва төптүн эртемденнеринден дилээн.

ДУЖУТТУ АЖААЛДАГА ЧЕДИРГЕН

ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчысы Алик Монгуш сөс алгаш, “төгериш ширээ” амы-хууда Тываның чурттакчызы, тыва аас чогаалының, тыва культураның, ёзу-чаңчылдарының эдилекчизи, аарыкчызы, талалакчызы кылдыр кижип келгенин дыңнаткаш:

– Бо “төгериш ширээ” кырында салып каан чурттуң Президентизи Владимир Путинниң үнелээн шаңналы дээрге, хөй кижилерниң хөй үе дургузунда кылып келген ажылының быжып келген дүжүдү деп санаар мен. Ол дүжүттү ажаалдага чедирген дунмавыс Меңги Васильевнага байыр чедирип, улуг ажылга киришкен бүгү эртемденнерге, башкыларга курлак чедир мөгейип, четтиргеним илереттим!

Хемчегден озалдай бергенимге эчоксунуп, зал сыңмас хөй кижилер бар боор деп бодап, бут баштап оожум кирип келгеш, каш-ла кижилер олурага, кайгап, хомудаксап-даа. Аргалыг-ла болза школа директорлары, тыва дыл башкылары, төөгү башкылары, культура, өөредилге сайыттары дээш шупту маңаа киришкен болза дыка-ла эки ийик.

Хоочун эртемденнер, башкылар кижип кээр деп билгеш, оларның арга-сүмезин дыңнап, сүмелешкен болза деп келдим. Шаңнал бисти шуптувусту эрткен оруувусче, төөгүвусче хая көрнүп, амгы байдалывысты хынанып, кайда келгенивисти миннип, кайнаар бар чыдарывысты чугаалажырынче албадап турар. Шаңналды

чоннун сүлдеси ышкаш тудуп алгаш, бүгү кожууннарны эргип, эртемденнер, башкыларның кижилгези-биле шак мындыг “төгериш ширээлер”, ужуражылгалардан эрттирерин сүмелекседим.

ЧААГАЙ АМЫДЫРАЛ СҮРГЕШ

Бис бо хүнде ниити делегей сайзыралындан чыдып калбайн, оң агымы-биле оожум-даа болза бурунгаар чоруп олурар бис. Чүгле мында чырыткылыг, чиигелделиг, чымчак, чаагай байдалдарга, дыштыг чүүлге ынаавыс дам бар чыдыр. Шил бажыңнар, хөй акша-хөреңги, чаагай амыдырал сүрүп, чаңгыс угже көрүпкен кончуг дүрген шаап бар чыдыр ышкаш бис. Ол аразында дергилеп алган таалычывыстың аксындан өгбелеривистиң арттырып каан сагыш-сеткилдин алдын байлаа, чараш дылывыс, ёзу-чаңчылдарывыс тоглап дүжүп, астыгып чидип бар чыдарын эскербейн тур бис.

Бо үениң чаагай амыдыралын сүргеш, төрөөн дылывысты чидирер деп бардывыс. Эң-не ырак көдээ суурга чеде бээрге, бичии уруглар шупту аразында орус дылга чугаалажып турар боор-дур. Хоорай автобустарына аныяк оолдар, уруглар улуг улуска олут чайлап бээрин билбес, аажы-чаңы шала каржы болур-дур. Амгы үениң аныяктары хол-биле ажыл кылып билбес, чиик ажыл күзээр, белен чүве бодаар. Көрүңер даан, ажыл чок улузувус хөй, ол хиреде тудугларда шуптузунда Ортаа Азиядан келген чон ажылдап турар апарды. Бо байдал чүге кижилерни дүвүретпейн турарыл? Чонувустун, келир салгалывыстың шак мындыг сагыш-сеткилиниң хоозургай байдалы, өгбелеривистиң алдын үүжези – чараш ёзу-чаңчылдарывысты утуп бар чыдарывыс бисти дүвүредир ужурлуг. Кайда-чүде черлик ыттар, оруктарда оңгарлар дээш өске-даа ийиги чергениң айтырыгларынче хөй кичээнгейни салып турувуста, сагыш-сеткил байлаа хоозурап тур.

ТЫВА ДЫЛДЫ САЙЗЫРАДЫР

ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыгның деткимчези-биле эрткен чылын тыва дылды сайзырадыр сорулга-биле дыл башкыларының шуулганын эрттирген бис. Ол шуулганга план-хемчеглерни тургускан. Херек кырында амыдыралга ону боттандыраары чугула, күүселдези бар болза, түңнелдер турар. Тыва национал ёзу-чаңчылдарны эгидип, хөгжүдүп непередиринге, ону улам сайзырадырынга бо үе дыка эптиг деп санаар мен.

Бирээде, В. Путинниң тускай доктаалы бар. Ында Россияның чоннарының национал дылын болгаш культуразын, ёзу-чаңчылдарын кадагалап арттыраары, камгалаарының дугайында тодаргай айтып каан. Ийиде, бо шаңналга даянып алгаш тодаргай өзек сорулганы салып ажылдаар болзувусса, өгбелерден дамчып келген сагыш-сеткил өнчүзүн дараазында салгалдарга дамчыдып бээр аргалыг болур бис – дээш, бодунуң сөзү-биле бижээн байыр чедиришкенин аныяк эртемденге сунган.

ПУНЦАХ БИЛЕ ГАЛСАН ШАҢНАЛДЫ ЫДЫКТААР ДЭЭН

Дыл эртемнеринин кандидаты Цэцэгдары Уламсурен сөс алгаш, кажан Шойгу дарганы Россияның камгалап сайыды кылдыр олуртуптарга, кыдат тывалары биле моол тывалары улуг чоргаарал-биле байырлал эрттирип, өөрүп хүлээп алган. Бо удаада Путинниң шаңналын база-ла шак ынчаар байырлап, чоргаарланып, кижилер бүрүзү өөрээнин дыңнаткан. Моол тываларының улуг өгбези, Моолдун төлээ черинин таваан салган Пунцах өгбевис биле Чинагийн Галсан иелээ Тывага келгеш, бо улуг шаңналды ыдыктаар деп турарын дамчыткаш, моол тываларының мурнундан номну берген.

Ол хүн “төгериш столга” тыва чоннун чоргааралын оттурган өндүр улуг шаңналдың ужур-утказын үнелеп, аныяк эртемден Меңги Ондарга байыр чедирип, сөс алган улус шупту ханы уткалыг чугаа-соодун арыг тыва дылга дыка-ла эки чугаалап турдулар. Ол ышкаш Тыва чоннун чоргааралы, ырак көрүштүг Коңгар-оол Ондар бодунуң үезинде Тыва төптү тургусканы дыка-ла шын шиитпир болган деп, чыылганнар катап-катап сагынганнар.

Бодум хуумда төрөөн дылывыстың чаражын, чеченин, хылыш ышкаш чидиин таалап дыңнап, бо хемчег төнмээн болза, ам-даа уламчылаан болза, ам-даа тывалашкан болза деп бодап олурдум.

/ **Карина МОНГУШ.**

Чуруктарны Тыва үндезин культура төвүндөн алган.

Байлак дуржулганы алган

Июнь 1-де «Ада-чурттуң камгалакчылары» күрүнө фондузу Россияның өске регионнарында дег, Тыва Республикада база ажылдап эгелээнинден бээр таптыг-ла бир чыл болган

Артыш Монгуш салбырның тургустунганындан бээр ында социал координатор болуп ажылдап турар. Ол ышкаш Артыш “Тываның буянныг чүректери” деп аныяктар шимчээшкениниң даргазы. Бодунуң үежилери студент аныяктар-биле кады хоочуннарга болгаш назылап кыраан, чааскаан арткан улуска дузазын чедирип турар.

2022 чылдың сентябрыда долу эвес мөөңнелгениң үезинде Артыш өске волонтерлар-биле кады шериг албан-ныгларның өг-бүлелеринге дузаны уштап-баштап эгелээн, чүге дизе күрүнө фондузунга ажылының эгези болур ол үеде фондунуң ажылының уг-шин, тускайлаң талаларын билер апарган.

«Ада-чурттуң камгалакчылары» күрүнө фондузунга бир чыл ажылдың дургузунда байлак арга-дуржулганы чаа адырларга алганымны, дуза чедириссэн улузумнун саны көвүдээн демдеглексээр-дир мен.

Тускай шериг операциязының бир кижикчизинин бажыны өрттенген. Аңаа оглу, ийис оолдар база өөнүн ишти турган. Өг-бүлө реанимацияже кирген. Божуу-далаш дуза ол үеде херек апарган. Күрфондунуң удуртулгазы-биле кады өг-бүлөгө чедип, чүү чугула херек дээрзин билип алдывыс. Когараан өг-бүлөгө эргежок чугула ханны чыып, шалыпкын дузалашкан бүгү волонтерларга өөрүп четтиргенимни илередир-дир мен» – деп, Артыш Монгуш чугаалады.

Артыш дайынга мөчээн дайынчыларның болгаш дайынчы хөделишкенинниң хоочуннарының 100 өг-бүлө кежигүнүн хайгаарап турар. Күрфондуга ажылдап келген үениң дургузунда янзы-бүрү айтырыгларны шиитпирлешкен – чашты уруглар садынга тургузарындан, сургуулду өөредилгениң бюджет хевиринин хүндүскү салбырынче шилчидеринден эгелээш, инвалид болган хоочуннун эмнээшкенинге, реабилитациязынга чедир.

/ **А. ХЕРТЕК** белеткээн.

"ТУВИНСКАЯ ПРАВДА" – 100 ЧЫЛ ОЮ

Чүрээ-биле тырттырар

Фото-чурукта хуулгаазын чүүл бар. Ону тырттырган фотограф амыдырал-чуртталгага карак чивеш аразында болган чүүлду фото-чурукка кажан кезээде доктаадыптар. Ол дээрге кижиниң карааның көрүжү, хүлүмзүрүү, өөрүшкүзү...

Фото-чурукта дүлгээзинниң чүүл бар. Ында канчаар үнгенин кижикөрүксээр, көргөш магадаар, өске кижилерге бодунуң чуруун көргүзүксээр... Хөй чылдар эрте бергенде, назылап кыраанда-даа, ол чуруктан бодунуң аныяк омур-хевирин көөр. Эрткен-барган амыдырал-чуртталгазын, душкан, ужурашкан, найыралдашкан, ынакшааны кижилерни сактыр...

Боттарының фото-чуруктарың көргөш, кижилер өөрү бээр, муңгараар кылдыр тырттырар фотографтар эвээш. Холунда фотоаппаратты ажыглап, чүгле чүрээ-биле тырттырган фотографтың чуруктары кижилерниң сагыш-сеткилин уярадып, дүвүредип болур.

Кижилерни, амыдырал-чуртталганы, ажил-херектерни ынчаар тырттырып шыдаар фотографтарның бирээзи "Тувинская правда" солунга фотокорреспондентилеп ажилдап чораан Никандрович. Кады ажилдап чораан эштери Владимир Савиныхты ынчаар хүндүлөп адап чоруурлар. Хөй-хөй кижилерниң омур-хевирин, сагыш-сеткилин байданын, кылган ажил-херээн холунда фотоаппараттың дузазы-биле чүрээниң ханызындан тырттырып чураан кижикижик Владимир Никандрович.

Владимир Савиных 1938 чылдың январь айның 23-түң хүнүндө Омск хоорайның чоок-кавызында суурга төрүттүнген. Элээди үезинде, 14 харлыында, Владимир чурук тырттырарыңа хандыкшы берген. Элээн каш мергежилдерни шиңгээдип ап, ажилдап чоруурга-даа, чурук тырттырары ооң амыдырал-чуртталгазында кол ажил-херек апарган. Омск хоорайга бодунуң фотолабораториязын дерип алгаш, тус черниң солун-сеткүүлдеринге фотокорреспондентилеп ажилдап турган.

«Земля сибирская, дальневосточная» сеткүүлге ажилдап турган эжи, Тываже сургакчылап чорааш келгеш, Тыва деп онза чараш агаар-бойдустуг чер бар-дыр, ында үнүп турар "Тувинская правда" деп солунга фотокорреспондент херек-тир, ынаар ажилдап чорувут деп чугаалаан. Тыва деп чараш черге кезек када чурттап, ында ол солунга түр када ажилдаптар-дыр деп шиитпирлээш, "Тувинская прав-

да" солунуң кол редактору Маслов-биле харылзажырга, Василий Лаврентьевич аңаа алдын-мөңгүн дег акша-төгерик-даа, чаг иштинде бүүрек дег амыдырал-даа аазаваан. Ынчалза-даа ажилга хүлээп алыр мен деп чугаалаан. Кызылга чедип келгеш, "Тувинская правда" солунга ажилдап, редакцияның ниити чуртталга бажыңында бичии өрээлчигешке чурттап турган. Шак-ла ынчаар Никандрович бүгү назынында Тывага артып каан. Кайгамчык чараш агаар-бойдустуг ордан чоруур бодал безин ооң сагыжыңа кирбээн.

Эки шынарлыг чуруктар тырттырарыңа херек чаа хевирниң фотоаппараттарын садып алыр деп, "Тувинская правданың" кол редакторундан дилээрге, Никандровичке алдың-мөңгүн аазаваан чүве болганда, Василий Лаврентьевич "Смена" фотоаппаратты садып алгаш, тырттырып чоруп тур даан" — деп каар. "Смена" дээрге бедик мергежилдиг фотокорреспондентилерниң ажилдаар

аппараты эвес, чурук тырттырарыңа чаа-ла хандыкшып эгелээн кижилерниң ажыглаар фотоаппараты-дыр. Ынчангаш эки шынарлыг болгаш аар өртектиг фотоаппараттары Никандрович бодунуң акшазы-биле садып ап чораан. Эң-не бедик мергежилдиг фотографтар ажыглаар «Никон ДЗс» фотоаппараттың өртээ эргилээн "иномарка" өртээ хире-даа болза, Владимир Никандрович ылап-ла тергиин мергежилдиг фотограф болгаш, ол фотоаппаратты база садып алган.

Фотокорреспондентилеп ажилдап келген үезинде, а ол дээрге ооң барык бүгү назыны, Никандрович Тываның шупту девискээрин кезип каапкан. Ооң барбаан-четпээн булуңу республикада чок деп чугаалап болур. Тожунуң шыргай арга-арыглары, эрес-кашпагай ивилери, кайгамчык чараш хөл Азас, Мөңгүн-Тайганың шыпшык бажында меңгилер, түрлүг-сүрлүг сарлыктар, тоолзуг Хиндиктиг-Хөл дээш Тываның кайгамчыктыг агаар-бойдузун, дириг амытаннарын тырттырып, оларның ээлери ивижилерниң, сарлыкчыларның, малчыннарның, тараажыларның омур-хевирин Владимир Савиных чүрээ-биле чуруп каан дизе, хөөредиг чок.

Тываның эң бай өнчүзү мал-маган-на болгай. Оларны тырттырып тургаш, Владимир Никандрович озал-ондакка таваржып, кемдээр-кергээр чыгыы таварылгалар болгулаан. Мөңгүн-Тайганың кадыр-берт бедииңе оолдуг кыс сарлыкты чараштыр чурукка тырттырып алыр дээш, ону ол-бо талазындан

тырттырып чоруп турда, сарлык оглун хопталааш, үзер дээш халдай бээрге, оон частырар дээш, кадыр ийни куду дукпуранып баткаш, хол-будун сыйып ал часкан. Ынчалза-даа Никандрович дукпуранып бадып чыткаш, тырттырган чуруунга сарлык ылап-ла сүрлүг-түрлүг, бойдус чаяган дүрзү-хевирин ол-ла хевээр чуруттунган. Фото-чуруктар делгелгелеринге чогуу-на ол чурук көрүкчүлериң сонуургалын хаара туткан, чаңгыс эвес шаңнал-макталды Владимир Никандровичке чаалап берген.

"Тувинская правда" солунуң хоочун фотокорреспондентизи Владимир Савиныхтың чогадыкчы ажылы, Тывага фотожурналистиканы хөгжүдеринге кириген улуг үлүг-хуузу бедии-биле үнелеттинген. Ол Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, Тыва Республиканың "Шылгараңгай күш-ажыл дээш" деп медалы, Тыва Республиканың Ордени, Россияның Журналистер эвилелиниң "Профессионал ниитилелдин мурнунга ачы-хавыязы" хүндүлел херек демдээ-биле шаңнаткан.

Фотокорреспондент Владимир Савиныхтың тырттырган, "Тувинская правда" солунга үндүрген чуруктары бо солунуң номчукчуларыңа кончуг эргим. Олар боттарының, эш-өөрүнүң, кылган ажылын, бүдүрген үүле-херээн ол чуруктардан көрүп, чурукту тырттырган фотокорреспондентиниң адын сонуургап номчуп чоруурлар. Ол дээрге ооң чогадыкчы, чурукчу фотограф ажылыңа эң-не бедик үнелел, шаңнал-мактал деп Никандрович санап чоруур.

/ Амир МИНАЕВ.

| ДЫШТАНЫЛГА |

Эштир черлерни тодараткан

Тывада бо чайын ажилдаар 5 эштир чер албан езузунуң чөпшээрелин алган. Июнь 3-те болуп эрткен республика Чазааның Аппарат хуралыңа ону дыңнаткан.

Оларның ийизи уругларның дыштанылга лагерлери – Мөңгүн-Тайга кожуунуң Ак-Хөлде база Таңды кожуунуң Чагытай хөлде. Чагытай хөлдүң соңгу кезээнде, чоннуң Алдын элезиннер деп адаары черде туристичи баазалар чоогунга эштир пляж ажиттынар.

Оон аңгыда, Тожу кожуунда Азас хөлде шак-ла ыңдыг туристичи баазада, ол ышкаш республика найысылалы – Кызыл хоорайда культура болгаш дыштанылга парыгында, Улуг-Хемниң адырында эштир черлер албан езузу-биле ажилдаар.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг эштир кылдыр дериттинген чер-

лерни тургузар дээн тус чер чагыргаларының бот-идея-кейин деткээн. Улуг-даа, бичии-даа улуска айыыл чок эштир байдалдарны тургусканындан база мергежилдиг камгалакчылар постуларын ажилдатканындан, шак ыңдыг эштир черлерге дыштанып келгеннерден сугга дүшкен деп чаңгыс-даа таварылга бүрүткеттинмээн ол чугаалаан.

Сугга хай-халап статистиказы база ону көргүскен. 2023 чылда хоруглуг черлерге эштип тургаш 23 кижикижик амы-тынындан чарылган, оларның санында үш чаш ада-иезиниң хайгааралы чок тургаш чок болган. Мөчээн кижилерниң 16-зы эзирик турганы билдинген.

Тываның Баштыңы эштинге чөпшээрээн черлер чогуур негелделерге дүүшкен турарын сагындырган.

Эштир чер зоназының суун, сай-довураан, айыылдыг черлер бар-чогун хынап, эрик чоогунда оът-сигенин кезип, айыыл-халапты болдурбазының база бирги дуза чедирилгезиниң дугайында стенилдерни тургузуп, быжыглаар.

Эштир черлер организастаарының албан кылыр негелдези – камгалал постуларны доктаамал ажилдадыр, ол ышкаш суг кырынга эштир зонаның кызыгаарын айыткан медээ демдектерин херер. Тус чер чагыргалары дериттинген эштир черлер ажайдар аргалары чок болза, камгалакчыларның көжүп чоруур постулары-биле "черлик пляжтар" деп адаар черлерни контролдаарын чедип алыр ужурлуг.

/ ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

АЖЫ-ТӨЛДҮ ЫТТАН КАМГАЛААРЫ

Хоорай, суурларда тоянчы ыттарның көвүдээни ылаңгыя бичии уругларга эң айыылдыг апарган. Чай дүшкени-биле холбаштыр уругларга ыттардан айыыл улам улгаткан. Чүге дээр-ге уруглар кудумчуларга, хөй-ниити черлеринге, уруглар ойнаар шөлдерге хостуг үезиниң хөй кезиин эрттирип турарлар. Ынчангаш ыттар оларны ызырып кааптар таварылгалар болгулаан.

Чижээлээрге, 2023 чылдың апрель айда Чеди-Хөл кожуунга 10 харлыг оолду ыт ызырыптарга, ону эмнелгеге чедирген, оолга эмчи дузазын өй-шаанда көргүскен. Бо болушкуну кожуунуң прокуратура органнары сайгарып көргөш, ыттардан чурттакчы чон айыыл чок болурунун байдалдарын Чеди-Хөл кожуунунун чагыргазы тургуспаан деп түңнелди үндүргөш, херекти

судче чоруткан. Суд прокуратураның негелделерин деткип, ыт оолдуң мага-бодунга, угаан-медерелинге когаралды чедиргени дээш, кожуунуң бюджетинден 5 000 рубльди төлөп бээр шиитпирни хүлээп алган.

2023 чылдың май айда Кызыл хоорайда школаларның бирээзиниң девискээринге 12 харлыг өөреникчини ыт ызырган, оолга эмчи дузазын дүрген чедирген.

2023 чылдың июль айда Ак-Довурак хоорайга 14 харлыг оолду ыт ызырган. Бо удаада ыттың ээзин тодарадып тывар аргалыг болган. Прокуратура болгаш суд органнарының шиитпири-биле, оолга ыттың чедирген материалдыг болгаш моральдыг когаралы дээш ыттың ээзинден 50 000 рубль акшаны оолдуң хоойлу ёзугаар төлээлеринге төлөттирип берген.

Тываның суурларында болгаш Кызыл хоорайда тоянчы ыттарны уруглар, оолдар чемгерип, оларны холдары-биле суйбап эргеледип, кады ойнап турарын бо-ла көрүп болур бис. А ол дээр-ге уругларга дыка айыылдыг чүүлдер-дир. Хамыктың мурнунда ада-иелер тоянчы ыттарга чоокшулап болбазын, олардан оваарымчалыг, харын-даа камгаланырын уруг-дарыгга хүннүң чыгыы тайылбырлаар, айтып бээр ужурлуг.

Уруг-дарыы школаже өөренип чоруурда, оларның барбаларына, хаптарына аъш-чемни ада-иелер суп бер-бес болза эки. Ол аъш-чемниң чыдын тоянчы ыттар билип кааш, ажы-төлдү эдерип кылаштаарга, олар ыттардан корткаш дезип маңнаарга, ыттар оларны улам-на сүрер, ооң уржуунда уруглар кемдеп, харын-даа мырыңай ыттарга ызыртып ап болур.

Кудумчуга ыттарны чемгерип, оларны суйбап, эргеледип турар уругларны, оларның ада-иезин безин бо-ла көрүп болур бис. Улуг кижилер тоянчы ыттарны кудумчуга чемгергеш, ажы-төлүңге айыылдыг үлегерни көргүзүп турары ол. Кудумчуга ыттарны черле чемгерип болбас! Тоянчы ыттар кезээде аш боор, бир эвес оол азы уруг кайы-бир ытка чем октап бээр, а бодунда чем ам-даа бар болза, тоянчы ыттар оларны сүрүп-ле чоруур. Ынчангаш ажы-төл коргуп,

дезип, кээп дүшкеш, кемдеп, харын-даа мырыңай дем чаа чемгерип турганы ытка ызыр-тып болур.

Бир эвес ыт ылап-ла халдап кээр болза, оон дезип халывайн, холунда тудуп чораан чүүлүн (барба азы хап) баш кырынга өрү көдүргөш, шимчеш дивейн туруптар азы бедик черже үне бээр. Ыттар-ның хөй кези бодундан бедик болгаш шимчевес чүүлче белен халдавас боор.

Республиканың суурларында болгаш хоорайларында эниктерлиг кыс ыттарны бо-ла көрүп болур. Бичии уруг-дарыг эниктерни суйбап эргеледиксээр, оларның-биле ойнаксаар. Ынчап болбазын ада-иелер уругларынга ыяк чагыыр ужурлуг. Чүге дээр-ге кыс ыт эниктерин камгалааш, оларже чоокшулаан, оларга дегген кижилерни ызырып кааптар таварылгалар кайы хөй.

Тоянчы ыттарның аразын-да уксаазының аайы-биле "дайынчы" ыттар бар бооп болур. Олар кезээде кончуг серемчилелдиг, төрүмелин-ден боттарын камгалаар аажы-чаңныг.

Шеригге азы кандыг-бир шеригжиткен албан черинге дайынчы белеткелди эрткен, кижилерже халдаар аргаларга оларны өөредип каан ыттар тоянчы ыттар аразында база бар бооп болур. Олардан камгаланыры дыка берге, ыттардан камгаланыр бөдүүн аргаларны олар тоовас-даа.

Кинологтар, зоопсихологтар дээш ыттардан канчаар камгаланырына арга-сүмелерни берип турар кижилер хөй апарган. Оларның айтып берген аргалары эң ылаңгыя бичии ажы-төлге ылаптыг камгалал болбас. Чүге дээр-ге ыттарның кижилерже халдай

Кудумчуга ыттарны чемгерип, оларны суйбап эргеледип турар уругларны, оларның ада-иезин безин бо-ла көрүп болур бис. Улуг кижилер тоянчы ыттарны кудумчуга чемгергеш, ажы-төлүңге айыылдыг үлегерни көргүзүп турары ол. Кудумчуга ыттарны черле чемгерип болбас! Тоянчы ыттар кезээде аш боор, бир эвес кайы-бир ытка чем октап бээр, а бодунда чем ам-даа бар болза, тоянчы ыттар оларны сүрүп, харын-даа мырыңай дем чаа чемгерип турганы ытка ызыртып болур.

/ Ш. МОҢГУШ белеткээн.

Тыва Республика Россия-ның бойдус-чурумалдыг, бот-тускайлаң культуралыг, аъш-чемниг регионнары-ның бирээзинге хамааржыр. Тыва Республикада Туризм-ниң информастыг төвүнүң сан-медээзинден алырга, 2022 чылда республикага 138 000 кижиге келген болза, 2023 чылда – 175 000 хире кижиге. Россияның иштинге аян-чоруктуң кедилиин "Вебер" социологтуг агентилелдин шинчилелдери база бадыткап турар.

Шинчилелдерниң түңнелдери-биле алырга, бистиң чурттуң чурттакчыларының чартыындан хөйү удаа-дараа аян-чорук кылып турар. Оларның иштинден хөй кезинге – 62 хууунга – аян-чорук кылырынга бойдустуң каас-чаражы идиг берип турар, айтырган кижилерниң үштүң биринге – барыктыг өртектер, а беш кижиниң бирээзинге-ле – транспорт-хөлгениң чедингири, чаагайжыдылга, арыг-силиг, дегбээн "черлик" черлерниң хөйү сорунзалап турар.

Туристерниң саны 26 хуу көвүдээн

РОССИЯНЫҢ ИШТИНГЕ АЯН-ЧОРУК: 2022 ЧЫЛГА КӨӨРДЕ, ЭРТКЕН ЧЫЛЫН ТЫВАГА КЭЭП ЧОРААН ТУРИСТЕРНИҢ САНЫ 26 ХУУ КӨВЕЙ БОЛГАН.

Беш кижиниң бирээзи-ле чааскаан аян-чорук кылырына туралыг. Артканнары өөнүң ээзи азы эжи (47 хуу), өөрү (24 хуу), ажы-төлү (20 хуу) болгаш төрелдери-биле (14 хуу) кады.

Ол ышкаш "Вебер"россий-

жилерниң саналы-биле эң сонуурганчыг, эң аар өртектер болгаш эң чедингир черлери-ниң даңызы-биле үлөшкен.

Россияның эң сонуурганчыг 5 чери:

1. Байкал (48 хуу);
2. Алтай (34 хуу);

3. Ыраккы Чөөн чүк (32 хуу);
4. Карелия (30 хуу);
5. Крым болгаш Санкт-Петербург (29–29 хуу).

Россияның эң аар өртектер 5 чери:

1. Сочи болгаш Краснодар крайның курорттары (46 хуу);

2. Москва (28 хуу);
3. Ыраккы Чөөн чүк (24 хуу);
4. Байкал (22 хуу);
5. Крым (19 хуу).

Россияның эң чедингир 5 чери:

1. Алдын дээрбектиң хоорайлары (18 хуу);
2. Адаккы Новгород (15 хуу);
3. Казань (14 хуу);
4. Карелия (10 хуу);
5. Санкт-Петербург, Сибирь-ниң болгаш Соңгу Кавказтың хоорайлары (9–9 хуу).

Айтырылгарга дүүштүр алырга, Россияның иштинге аян-чорукка идиг берип турар чүүлдер – төрзэн черге ынак-шыл, айыыл чок сагыш-хөөн, дыл талазы-биле шаптаразын чогу, ужудушкундан кортпазы, даштыкы паспорттуң болгаш акшаның херек чогу.

89 регион – бот-тускайлаң аъш-чемниг 89 янзы-бүрү чер. Шөлээлээр бетинде мооң мурнунда четпээниңер регионнарже шыгааңар!

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.
Чурукту интернеттен четкизинден алган.

| ЫРАК-ЧООКТА САКТЫШКЫННАР ||

Режиссёр Сагдының МОНОЛОГУ

Кадр-оол Ооржакович Сагды-биле школачы чылдарывыстан эгелээш таныш, өңүктөр болгаш амыдырал-чуртталгавысты эки билчир чордувус. Кадр дээр-ле өөрүшкү, эш-өөрүнүң деткичизи, бүзүрели. Тывавыстың кандыг-даа булуңнарынга гастрольдап чорда, эштери ында албан бар болур. Ол ужуражылгалар биске төөгүлүг сактышкыннар болуп арткылаан.

кызы» деп шиилерин онзагай тургузуп, кол маадырларның ролжон боду бүзүрелдиги-биле ойнап, өске-даа делегей чергелиг шиилерни чонувуска сөңнеп, көрүкчүлери сорун-залап чорду. Свердловскунуң киностудиязынга тургускан «Алдан-Дургун» деп кинозунга база киришти. Ол кинога хамаарыштыр бодунуң режиссуразын бижириң үргүлчү бодап чорду.

Красноярск баар далаштыг чорааш, эжим Кадр-биле театр чанынга ужуражы бердивис. Мени көрүп кааш: «Паша! Шөлзөн черге бичии када олуруптаалы. «Алдан-Маадыр» деп кинонуң канчаар эгелээр сценарийин бодап алдым. Сеңээ сонуургадып, чугаалап берейн» диди. Олуруп алырым билек-ле, мээң мурнумга туруп алгаш, монологун эгеледи: «Көрүкчүлөр залды долдур олурупкан. Кино эгелээр. Муң чылгының даваннарының даажыңга үдеткен кара-хүрөң булуттар диргелип, хайнып турар экран көстүп келир. Ында-хаа кыдыгларыңга көк дээр-даа көскүлөңнээр. Ол үеде «Көрүңер! Сактып алыңар!» дээнзиг чаңныктыг диңмит-биле, кызыл өңүг самдар үжүктөр-биле сиилбээн «АЛДАН-МААДЫР» деп титрни көрүкчүлериң арнынче дорт октаптар...

Экранга уяранчыг аялга дыңналып кээр. Бедик арт кырынче үнүп оорар теңениң дүрзүзү база чоорту, арган

мөгеннерниң аразында оорар ашак кижиниң шырай-хевири көстүп келир. Теңениң карактарының чажы бадып турганы истеринден көскү. Кырганның арны экранда булуттар-биле өңнөш, думчуу шала тыртык, карактарың шийип алган – ыглаан-даа хөөнүг, улаан-даа уткалыг аялга ооң хөрээнден үнүп турар. Улаштыр, теңеде дергилеп каан кескен кижилер баштары көстүп кээр...

Ынчангаш ол ыяңгылыг аялга, ирей биле теңеде ол баштары арттар кырынга азып, арат-чонга көргүзүг, кеземчелиг өөрөдиг болзун дээн утка-биле дээди дүжүметтерниң даалгазын күүседип чорууру, оларның кайызынга-даа аар-бергезин, каржы-хажагайын бадыткап турар. Артынар-даа, агаар-бойдус-даа база-ла... Бо бүгү кульминация көрүкчүлериң хомудалын, килеңин оттурар...

Кино шак мынчаар эгелээр. Кол кезээңге маадырларывыстың – арат-чоннуң хосталгазы, дең эргелиг келир үези дээш демиселин көргүзөр. Бо кино чуртувустуң төөгүзүңге балал-бас исти арттырар ужуруг» – деп, эжим монологун доосту. Оон мээң чоруум чогуурун күзеп, үдей көрүп туруп калган кижини...

Черле талантылыг, чогаадыкчы кижини болгаш эжим кинонуң бо киирилдезин дыка-ла солун кылдыр меңээ чугаалап

көргүстү. Ол сценарий, херек кырында экранга үнгөн ыш-каш, мээң сактышкынымга ол-ла бүгү үннер, аялгалар Кадрның чугаалап турганы хевээр арткан ийин...

Красноярскка чоруум чогуруп алгаш келгеш-ле, чогаалчы база драматург эжим Владимир Серен-оолга ужуражы бердим. Мээң чаа-ла келгенимни билгеш: «Дыңнаваан чадаваас боор сен, Паш. Кадр киживис чок апарган болгай» – диди. Мен чүвениң ужурун орта билбес кижини бүзүрелейн, харлыга берген турдум. Ооң үделгези эртен болурун база билип алдым. Владимир Седипович эжим шынын чугаалаан болду.

Үстүнде кииргеним монологту меңээ күүсеткеш, бир хире неделя болганда, эргим эживис Кадр-оол Ооржакович Сагды чырык өртемчейден, бистен чарлып чорутту ийин.

Бир эвес Кадр эживис чоран болза, кинонуң бүдүн сценарийин-даа тургузуп, кинону-даа боттарывыс үндүрүп алган турбас ийик бис бе деп бодап чоруур мен. Кадр дээр-ле делгем театржыткан көргүзүглер тургузарыңга салым-чаяанныг кижини-ле болгай. Эжимниң ол күзели ам-даа ажык хевээр арткан...

/ Бавуу (Паша) ХОВАЛЫГ.
Чурукту авторнуң архивинден алган.

| ТАР-ССРЭ: 80 ЧЫЛ |

Кылбас-тутпас чүвези чок даайым

Эрткен чүс чылдың 1970–80 чылдарының үези чүве. Кызыл хоорайның алгы заводунуң Доңмас-Суг биле Улуг-Хем суунуң аразында барык чартык ортулук девискээрде ававыстың дуңмазы, алыс боду Чадаананың Бажың-Алаак чурттуг, даайым кижиниң бодунуң тудуп алганы бажыңыңдан өскелери орус омактыг хамаатылар чурттап турган. Олар аразында эп-найыралдыг Ада-Чурттуң Улуг дайынының мурнуда-ла бот-боттарының бажың-балгадынга үнчүп-киржиң келген. Ол чоокта туттунган орус школага даайымның үш оглу орус эш-өөрлери-биле эп-найыралдыг өзүп, ол-ла школага онгу класты доостулар.

Тыва ССРЭ-ге каттыжып турар үениң мурнунда-ла аңаа алгы заводу ажиттыңган турган. Аңаа орус омактыг хамаатылар-биле ажилдап турган тыва кижилерден даайым Сундуй Самданович Ондар биле Хүүрекпен деп аттыг ийи-ле тыва турганы ол. Даайывыс алыс тура-соруктуг, кымның-биле-даа чугаалажып билир болгаш, соңгаар хоорайларга ол ажылының аайы-биле

дирекцияның мурнундан билин бедидип өөренип-даа алган. Пенсия үнгүжеге чедир мастер-механик болуп шаңнал-макталдыг, күш-ажыл дептеринде ол-ла ажилыңдан өске демделдер-даа чок, артист Дарыйның угбазы Увак дээр чаавай-биле ол-ла заводка кырыгыже чедир ажилдааннары ол.

Сундуй Ондар заводтуң техниктиг дериг-херекселин харылаарыңдан аңгыда, хостуг үезинде аал-ораныңга газ база электри-биле демир-дес хайындырар ажилга аажок сундулуг чораан. Ол чурттап олурар чериниң дужунда Доңмас-Сугнуң ийи эриин тудуштуруп, демир көвүрүгнү кылган. Ол чооккавының чону ону «Сундуй көвүрүү» дижитерлер. Көвүрүгүңдү бедик-кадыр дөңнү өрү үнгөш, ында Кызыл хоорайдан нефтебаза ыңай углаан угже чоруткан 2 дугаар доктаамы ол. Кыжын Доңмас-Сугну эртип кежери берге боорга, бажыңыңдан каш метр черге даайывыс алгы заводунга кады ажилдап турганы эжи Биченей Суваң-биле ол-бо демир-дес чыып тургаш хайындырып кылган көвүрүү ол-ла болгай. Оон башка дуу-ла өрү телевидение девискээриниң

дужундан автобуска олурар турган. Доңмас-Суг доңмас-ла болгай. Доңмас-Суг чоок-кавының чону ынчап амырааннар болгай.

Даайым ол эжи-биле ол үеде макыр ак хончунуң үстүү эриин аңдарып каан, ээжээ бедигээштиг кыс идиктер бажыңыңда эккеп алган, «бирээзин Долчаң-маа даргага, а мону Норбу даргага» деп ораарың көржүк мен. Ону ол улустуң чагы-езугаар кылгаш эккелгеннери ол.

Ававыстың эр дуңмалары кылбас-тутпас чүвези чок, тывыңгыр, шимченгир улус-ла болгай. Бо даайывыс Кызыл хоорайда чурттап-даа турар болза, чайлыг үезинде аңнаар-меңээр, тайга-таскыл үнүксээр кижини болбазыкпе. Аңныр ажил-агы черинден чөпшээрелдиг, боо-моңгулуг-даа. Салчактар чурту тайга кыры үнер мен дээр.

Ол-ла чылдарда шөлээ үезинде Мөргөн хемниң унунда улуг хөөлбекче кончуг-даа улуг мыйыстыг буурга тава-рышкан. Көөрге мыйызының дөзү, сактырга калбак деспи хире, доңгайгаш сугну ушкаш, ооргазын куду саарып бадырып турар болган. Ооң дугайында кады ажилдап турганы эжинге чугаалаарга,

«Адып-боолап турумда кончуг-ла мен дээр болгай сен, дытка орган диң караан часпас кижини мен дээр, чытыр берип-летиң ыйнаан?» – дээр-ге, «Чок, дегбедим-даа, боолавадым-даа. Харын чурук тырттырар фотоаппарат турган болза деп бодап, көрүп турдум ийин» – диген. Чөгенчиңни але деп, чөмөлээр-ге, ону ужуруп алгаш, хаваң чадаг кижини канчаар мен деп каан.

Шынап-ла, ол үеде аай-дедир чоруп турар машина-балгат бар эвес. Эйт-кежи үрелип, чыдып, баксыраарының орнунга дегбээни, боолавааны эки болган-дыр деп, сөөлүңде Биченей эжи чугаалап олурган дижитер. Биченей Суваң дээр-ге чогаалчы Шаңгыр-оолдуң акызы, кидис идик кылыр цехтиң ат-алдарлыг мастери-дир.

Ол үеде алгы-кеш заводу улуг-биче кидис идиктер, бродни идиктер бүдүрүп үндүрүп турда, ат-сураа үнүп, ажилчыннары шаңнал-макталдыг эки-ле ажилдап турдулар ийин. Бүгү Тывага алдаржып турган ат-алдарлыг ажилчыннарлыг дааранылга фабриказы биле алгы заводунуң дүшкени хараа-данчыг.

/ Артаа МААДЫР-ООЛ.

Эрес-кежээ өг-бүлө

Эрзин кожуунуң бүгү чону часкы тарылга ажилдарын бир дем-биле эгелээн. Бажыңнар даштынга ногааларны, картофельди тарып алганнар.

Мөрен суурда чуртта-вышаан, Сылдыста барып ажилдап турар эмчивис Саяна Сагаачы бажыңының девискээрин долдур янзы-бүрү ногаа-чимис олуртуп алган. Эрес-кежээ эмчивис чонунга ээлдек-эвилең, чаңы чараш, бүдүштүг. Саяна Сүрүновна дыка үр үе дургүзүңда кожуун төвү Эрзинге, Мөренге-даа ажилдаан.

Эмчиңиң оглу Айзат Сүрүнович база иези ыш-каш эрес-кежээ, төлөптиг кижини болган. Ол амгы үеде малчын. Өөнүң ишти Солаңгы-биле бода болгаш чылгы мал азырап өстүрүп, 4 кызын ажилгыр-кежээ кижилер кылдыр кижизидип, эп-найыралдыг чурттап чоруурлар. Суурларга шак-ла мындыг ажилгыр-кежээ өг-бүлелер хөй болур болза, көдээ черниң амыдыралы сайзыраар, хөгжүүр. Ынчангаш аныктар бо өг-бүледен үлөгерден алыр болза эки деп бодаар мен.

/ Чечекмаа САДИ,
ТР-ниң алдарлыг ажил-дакчызы.

Эрзин кожуун, Мөрен суур.

РФ-тиң күш-ажыл болгаш социал камгалал сайыды Антон Котяковтуң демдеглээни-биле алырга, ийи азы оон хей ажы-төлдүг, бир кижиге онааштыр ортумак орулгазы амыдырап-чурттаарының регионалдыг адаккы хемчээлин 1,5 катап ашпайн турар кижиге ап болур. Баш бурунгаар санаашкыннар-биле алырга, ындыг дузаламчыны 4 сая хире өг-бүлелер болгаш 10 сая уруглар, ооң иштинде Ты-вадан уруглар база алырлар.

«Президентиниң Айыткалының үезинде уруг-дарыглыг өг-бүлелерге үндүрүг чүктешкизин чиигедир сорулганы салган турган, ажы-төл өзүп олурар өг-бүлелерге хүн-бүрүнүң чидиг айтырыгларын шиитпирлээринге хостуг акша-төгери арткан турар ужуруг дээрзин айыткан. Ынчангаш ийиги болгаш үшкү уругга чаңчылчаан үндүрүг шүүделиниң төлээшкин түңүн улгаттырганы-биле чергелештир, ийи азы оон хей ажы-төлдү кижизидип турар ада-иелерге деткимче көргүзери-биле "өг-бүлениң үндүрүг төлевирин" кирип турар" — деп, РФ-тиң Күш-ажыл болгаш

Өг-бүлениң үндүрүг төлевири

РОССИЯГА 2026 ЧЫЛДАН ЭГЕЛЕП ӨГ-БҮЛЕНИҢ ҮНДҮРҮГ ТӨЛЕВИРИН КИИРЕР. КЫМНАР ОНУ АЛЫРЫЛ?

социал камгалал яамызының удуртукчузу тайылбырлаан. Төлевир алырынга өй-кызыгаарлыг түң өг-бүлениң чурттап

турары региондан хамааржыр. 2024 чылда Тывага ажилдап шыдаар шинектиг бир кижиге онааштыр амыдырап-чурттаа-

рының эң адаккы хемчээли — 17 013 рубль болган. "Өг-бүлениң үндүрүг төлевирин тыпсып тура, хүндүскү

салбырда өөренип турар 23 хар чедир назылыг уругларны база өөренип көөр. Төлевирниң хемчээли төлөттинген үндүрүглерниң түңүндөн хамааржыр болгаш өг-бүлө бүрүзүнге тускайлаң болур" — деп, Күш-ажыл болгаш социал камгалал яамызының пар-лалга албаны дыңаткан.

Деткимчениң чаа хемчээ өске социал пособиелер-биле бир дөмей өрелер дээш ушта бижилгеден камгалаттыг. Төлевирни уругларның саң-хөө хандырылгасынга киржип турар ада-иелерге адрестээн: өскээр чугаалаарга, алименти-лер талазы-биле өрө-ширелиг ада-ие өг-бүлениң үндүрүг төлевиринге кордаан эргези чок.

Төлевирни тыпсып тура, чүгле бир кижиге онааштыр ортумак орулганы эвес, а өг-бүлениң эт-сеп-биле ханды-рылганын база өөренип көөр.

Акша-төгерики алырда, Социал фондуге баар азы «Күрүне ачы-дузазы» портал-ды таварыштыр электроннуг билдиришкенин кирип болур. Чиигелделерни 2026 чылда киирери көрдүнгөн.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.
Чурукту интернеттен алган.

Утерянный диплом о среднем профессиональном образовании АНООПО КТЭИП ПК №555 серии 131705 0007901, выданный АНООПО КТЭИП ПК от 29.06.2021 г. на имя Ензак Виктории Викторовны, считать недей-ствительным.

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
"ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ"

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАЪТ.
8-923-338-9188

Общество с ограниченной ответственностью «Специализированный застройщик «Энергострой» СРОЧНО ТРЕБУЮТСЯ:

- Инженер ПТО — от 60000
- Начальник ПТО - 70000
- Начальник строительного участка - 80000
- Автокрановщики — от 70000
- Столяр — от 50000
- Механик (строительные машины) — 60000 на руки
- Мастер СМР/Производитель работ (прораб) — от 60000 до 70000
- Менеджер по продажам — 50000 на руки
- Старший бухгалтер — 70000 на руки
- Машинист экскаватора — от 70000

Объекты строительства находятся по адресу: г. Кызыл мкр. Спутник ЖК «Магистраль-ный», ул. Ленина, 54

Трудоустройство официальное, зарплата стабильная, без задержек: 30-го числа аванс, 15-го числа расчет.

Обращаться: г. Кызыл, ул. Колхозная, 2 «а»

По всем вопросам писать, звонить вViber по номеру +7 923 267 92 08, 4-85-29

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

ТМГ
Издательский дом

ТЫВАМЕДИАГРУПП

Реклама, подписка, сотрудничество:
8(39422)2-18-10, 3-33-22
8-923-267-07-49
Отдел продвижения и продаж, 3 этаж, кабинет 309

ТЕЛЕФОН ДЛЯ ЗАКАЗА:
8(394-22)3-33-22

Г. КЫЗЫЛ, УЛ. КРАСНОАРМЕЙСКАЯ, 100, КАБ 309.

**ВЫДЕЛИ
СЕБЯ ИЗ
ТОЛПЫ!**

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

ТываMediaГрупп

**ПЕЧАТЬ НА
ОДЕЖДЕ**

ХУДИ
+печать

ФУТБОЛКА
+печать

**ЛЮБЫЕ
ЦВЕТА**

Тускай сорулгалыг чыылда баазазы

Өөредилгеге тускай сорулгалыг чыылданың баазазы "Россияда ажил" порталда көстүп келген. Өөредилге үезинде карактап, доозуптарга оларны ажил-биле хандылар ажил берикчилериниң чугула саналдары-биле келир үениң сургуулдары таныжып болурлар.

Сонуургалдыг бүгү-ле ажил берикчилеринден санал-оналдарны июнь 10-га чедир порталга кириген, аскан турар уjurлуг.

Тываның Чонну ажилга хаара тудар төптүң дыңнатканы-биле алырга, май 30-ге чедир специалистерни тускай сорулгалыг белеткээринге республиканың 11 ажил берикчизинден 29 чагыг кирген. Ол дээрге тус черниң чагыргалары, школалар, немелде болгаш школа назыны четпээн уругларның албан черлери, Тываның күрүне университети, Арыг-шеверниң болгаш эпидемиологияның Тыва Республикада төвү, Рос-хереглелхайгаарал эргелели,

Кадык камгалалының, Чурагайлыг хөгжүлдениң, Аргаарыг ажил-агыйының болгаш бойдус курлавырларының яамылары, Ветеринария албаны, Национал хөгжүм-шии театры-дыр.

Эртемнер аайы-биле башкылар, бухгалтерлер, арга даамалдары, эмчи специалистери, актёрлар болгаш өске-даа специалистер хереглелтинип турар хостуг ажилдарже шупту 167 чагыг кирген.

Тускай сорулгалыг өөредилгениң баазазы-биле <https://clck.ru/3AWmni> айтылганы таварыштыр таныжып, аңаа бодунуң оналын арттырып каап болур.

Тускай сорулгалыг өөредилгеде колледжиже азы дээди өөредилге черинче дужаап кирип турар абитуриент ажил берикчизи-биле керээни чарар. Аңаа дүүштүр олар халас эртемни алырлар, а өөредилгени доозупканда ук ажил берикчизи ажилга тургузар. Кол негелде – ук организацияга специалист үштен беш чыл чедир ажилдаар уjurлуг.

/ Бистиң корр.

| АДА-ИЕЛЕРГЕ СҮМЕЛЕР |

Шылгалдалар – сүрээденчиг байдалды тургузар

Чаңгыс аай күрүне шылгалдалары (ЕГЭ) – уругнуң чуртталгазында бир чугула чада болгаш келир үезин шиитпирлээр үе. Доозукчу уругга шылгалдаларны дужаары эмин эрттир берге болбазы-биле үени шын сагып, чо-гумчалыг ажыглап, дүвүрелге алыспайн, бодун туттунуп, сагыш-сеткил дүвүрелин ажып эртеринге ада-иениң деткимчези дыка херек.

Чаңгыс аай күрүне шылгалдалары доозукчунуң өг-бүлезинге сүрээденчиг байдалды тургузар. Устүкү класс өөреникчизи ол байдалда бодунуң ажил-чорудулгазын шын организастап алгаш, өөредилгезиниң түңнелин улам эки талазындан көргүзөр уjurлуг. Эки түңнелдер чедип алыры-биле билииниң хууда курлавырын бүгү талазы-биле мөөңнээр. Шылгалдалар үезинде доозукчунуң ада-иези уруу дээш сагыш човап, сагыш-сеткили дүвүрениң байдалга турар.

Хамыкты мурнай кижиниң сагыш-сеткилинге бергедээшкinnerни чаңгыс аай күрүне шылгалдаларындан улуг харысалгалыг манаашкын тургузуп турар. Хөй нуруунда ындыг эмин эрттир улуг харысалга доозукчунуң өг-бүлезинге хевирлеттинер. Ооң чылдагааны – ада-иениң ажы-төлүндөн хөйүн манап турарында. Шылгалдаларның чугулазын айтып, дужаап шыдавайн барза, улуг буураашкыга келир деп уругну коргуткан херээ чок – ниити дүвүрелди күштелдирбээр.

Ада-иениң ЕГЭ түңнелдеринге эки эвес азы эмин эрттир шыңгыы хамаарылгазы доозукчунуң эмоционалдыг байдалына багай салдарны чедирип болур.

Өөреникчиге өскээр чардыкпайн, ЕГЭ-ге долузу-биле бажыңга белеткенир, даашимээн чок таарымчалыг байдалды тургузары чугула.

Өг-бүле уругга шылгалда дужаап турар үеден аңгыда, белеткел үезинде безин долузу-биле дузаны кадып, деткиир уjurлуг. Ук деткимче уругну шылгалданың түңнелдери багай, чок-ла болза ындыг кончуг эки эвес-даа болганда, дөмей-ле ооң мурнунда улаштыр өске өөредилге черлеринге өөренир, азы ортумак тускай эртем чедип алыр шилилге бар деп бүзүредир. Ону боттандыраары-биле өг-бүле профажылды чорудуп, кады профессионалдыг өөредилге черлерин дилеп, негелделери-биле таныжып, яңы-бүрү мергежил чедип алыр аргаларны баш удур сайгарып көрүп болур. План езугаар ажил уругларның дүвүрелин оожургадып чавырылдыраарына дузалаар: херек уjurлуг материалды катаптаарына болгаш өөрениринге үениң четчи бээринге бүзүрел тыттып келир. Устүкү класстың өөреникчилери безин үезин боттары шын хуваап шыдавас болганындан ада-иениң дузазы эргежок чугула болур.

Уруг шылгалдага белеткенип база дужаап турар үеде ада-ие:

- уругнуң кадыын камгалаар;
- сагыш-сеткил дүвүрелин болдураарының байдалын эвээжедир;
- белеткел үезинде бажыңга өөренир таарымчалыг байдалды тургузар;
- шылгалдаларның түңнелдери кандыг-даа болган тааварылгада, уругга мергежил шилип алырынга деткимчени көргүзөр.

/ А. СОЯН белеткээн.

Шылгалдалар дужаар доозукчуга удуртулга

Шылгалданы чүгле эки түңнелдиг дужаап алыр мен деп боданып алгаш, шылгалдаже кирер;

Эки түңнелди чедип алыр аргаларның базым бүрүзүн бодап алыр;

Шылгалда дужаарында шаптаразын азы бир-ле анчыг чүве туруп келзе канчаар мен дээн чижектиг дүвүрээзинниг бодалдардан адырып, ажырбас, шыдаар мен деп боданып алыр.

Бо шылгалданы эртип алганының түңнелинде чүнү чедип алырыңарны бодап, келир үеде тускай эртемниг

специалист болур мен деп бүзүрелин оскунмас.

Шылгалдага белеткенип тургаш, шын хун чурумун сагыыр. Программаны эки шигээдип алыр деп бодаар болза, бир хунде хөй эвес материалды сайгарып, айтырыгларны ылавылап тургаш өөренир болза эки. Хары угда хөй материал, темалар өөренирге берге, ооң чүгле чартык-чамдыызы башка артып калыр.

Шылгалдага белеткенир үеңерни бодуңарга эптиг, тааржыр шактарда – эртенден дүшкө чедир, азы дүштен кежээге чедир белеткенгеш, уйгузун хандыр удуп, дышта-

ныр хун чурумун тургузуп алыр болза эки.

Бир эвес бергедеп, дөйдөп эгелезиңерзе, психологтуң дузазын дилеп алырындан ойталавас болза эки.

Чок-ла болза бодуңар тускай тренинг мергежилдерни ажыглап өөренип алыр. Ону кылырда бодунуң күштүг талаларыңа даянып алгаш кылыр.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак, А. Ч. Чамзырын —
2-17-94

Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албанның Енисей эргелели
«Шын» солуну 18.10.2022 чылда
бүрүткээн.

Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солуну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тыг саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадыглары дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлаткаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солунуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2645 кезек

2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУНУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1440,96 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10